
Т.П. Глушко,
кандидат філософських наук,
асистент кафедри філософії НПУ ім. М.П. Драгоманова;
Л.М. Корсак,
провідний економіст ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК АГРАРНА ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Західний тип цивілізації сформував антропоцентричний тип світогляду, згідно з яким природа як основа людської життєдіяльності протягом багатьох століть вважалася засобом існування, а не об'єктом піклування та збереження. Таке ставлення до природи сформувало відповідний тип суспільної поведінки, спираючись на який людство спричинило загрозу екологічної катастрофи (парникові ефекти, кислотні дощі, сировинні та енергетичні кризи тощо). А за умови щорічного зростання населення планети на 80 млн людей (за останніми прогнозами населення в 2050 р. буде складати 8,9 млрд осіб) [1] ризик для людства полягає у тому, що за короткий проміжок часу буде подолано межі постійної продуктивності, що може спричинити некеровані наслідки.

Поступове усвідомлення людством потенційної небезпечності антропоцентричної моделі природокористування, що особливо актуалізується у сучасних екологічних умовах, сприяє формуванню нового типу світогляду: людина починає розуміти, що вона є одним із живих організмів біосфери, на який поширюються закони її розвитку, і шукати вихід із ситуації, що склалася. Одним із шляхів виходу із можливої глобальної екологічної кризи у більшості сучасних досліджень пропонується концепція сталого розвитку.

Поняття “сталого розвитку” (sustainable development) вперше з'явилося у 70-х роках ХХ ст. у межах роботи Римського клубу, що був створений з метою аналізу та пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем. За завданням Фонду Рокфеллера вчені вивчали можливі наслідки уніфікації стандартів споживання природних (із розрахунку їх споживання на душу населення у США та Європі) ресурсів у всіх країнах світу. Результати цього дослідження, як і усіх наступних, засвідчили неминучість, при таких рівнях споживання і подальшому прирості населення, поступового виснаження життєвоважливих ресурсів. Єдиним шляхом уникнення цієї кризи визнавався перехід до глобальної рівноваги.

Перший всесвітній форум ООН з питань сталого розвитку (в якому брала участь і делегація від України) відбувся у Ріо-де-Жанейро у 1992 р., де і було схвалено концепцію сталого розвитку, основною метою запровадження якої стали переважно екологічні цілі (введення обмежень на споживання природних ресурсів та зменшення викидів шкідливих відходів у навколишнє середовище тощо). Ця концепція поступово набуває поширення та популярності завдяки форуму Тисячоліття 2000-го, Монтеррейській конференції та Йоханнесбурзькому саміту 2002-го років, у межах яких концепцію сталого розвитку було визнано безальтернативною життєвою стратегією людства у ХХІ ст.

Дослідники теоретичних засад концепції сталого розвитку вбачають її історичне коріння у роботах В.Вернадського, Е.Леруа та П.Тейяра де Шардена. Екологічний вимір цієї концепції сьогодні представлено у роботах В.Горшкова, В.Данилова-Данильяна, Б.Данилишина, М.Мойсеєва, К.Лосєва, В.Трегобчука, А.Урсула та інших. Зрозуміло, що кожен дослідник пропонує власне визначення поняття “сталий розвиток”. Однак загалом ці визначення зводяться до такої дефініції: “сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби теперішнього покоління, але водночас не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби” [2, 21]. Відповідно однією із головних умов забезпечення сталого розвитку стає обмеження споживацької активності та визначення достатніх меж задоволення споживчих потреб суспільства.

Із позицій сталого, екологічно збалансованого розвитку стратегія людської діяльності має орієнтуватися на максимізацію збереження природних ресурсів та мінімізацію втручань у біосферу. Ця умова певною мірою обмежує сучасну господарську діяльність, зокрема з огляду на невідновлюваність мінеральних та екологічних ресурсів. То ж, виходячи із концепції сталого розвитку, пануюча сьогодні стратегія економічного зростання потребує ґрунтового аналізу та осмислення у напрямі формування нової, екологічно виправданої системи поглядів. Відповідно ефективна у минулому економічна система втрачає свою доцільність унаслідок її непридатності до відтворення земних екосистем і потребує суттєвої трансформації. Одним із основних завдань переходу до суспільства сталого розвитку стає досягнення динамічної рівноваги в системі “суспільство – природне середовище”.

Основним критерієм сталого розвитку вважається здатність економічної системи на основі збалансованого використання обмежених ресурсів задовольняти продовольчі та соціальні потреби населення протягом довгострокового періоду, без позбавлення себе такої можливості у майбутньому, а також здатність зберігати та прирощувати природний потенціал.

У наш час, коли економічно зумовлені потреби наближаються до крайніх меж виснаження природних систем, тобто спостерігається різке зростання негативного впливу економічної діяльності суспільства на якісний стан природного середовища, стає недоцільним вкладати інвестиції, покладаючись тільки на економічні показники. Сьогодні визнано, що у найближчому майбутньому конкурентоспроможність буде найвищою у тієї держави або групи держав, які володітимуть достатньою стратегічною готовністю для переходу від ринкової до динамічної рівноваги, і відповідно екогармонійної самоорганізації людини, суспільства і навколишнього світу загалом.

Ця обставина вимагає модифікації уявлень про традиційну модель економічного розвитку, ставлячи під сумнів доцільність безмежного економічного зростання. Як результат, перехід до сталого розвитку вимагає нових підходів до формування економічної стратегії держави.

Усвідомлення особливостей нового типу господарювання, що ґрунтується на принципі сталого розвитку та спрямований на охорону навколишнього середовища, забезпечує принципово інше ставлення до природних ресурсів. Особливо актуальною стає проблема переходу до сталого розвитку у найчутливішій до взаємовпливу економічних та екологічних чинників сфері агропромислового виробництва, де природне середовище відіграє вирішальне значення і виступає основним чинником якості продукції як гаранта здоров'я населення. У зв'язку з цим сьогодні актуалізуються дослідження у сфері органічного землеробства.

У ХХ ст. причиною збіднення ґрунтів визнано їх неправильну обробку. Результатом усвідомлення цих помилок і став розвиток органічного землеробства, що засноване на розумінні взаємозв'язку та взаємозалежності людини і оточуючого її середовища. Відповідно до принципів органічного землеробства землекористувач має не боротися із природою, а лише спрямовувати усі її процеси. Можливо, саме тому в давнину професія землероба вважалася найповажнішою і найбільш кваліфікованою.

Основними методами для впровадження органічного (натурального) виробництва стає використання матеріалів, які поліпшують екологічну рівновагу природних систем та інтегрують окремі технологічні виробництва системи сільського господарства в екологічне ціле.

Органічному напрямку в землеробстві було покладено початок у Японії. Одним із його теоретиків був японський філософ Мокіші Окада (1882–1955), який вважав, що екологічна агротехніка повинна вирішувати такі завдання:

- пропозиція продуктів харчування, що не лише підтримують життєдіяльність, а й поліпшують здоров'я людей;
- економічна вигідність для виробника та споживача;
- стабілізація біологічної рівноваги у природі, екологічна безпечність;
- виробництво продуктів у кількості, достатній для задоволення потреб постійно зростаючого народонаселення;
- використання простих, стабільних та доступних методів і засобів ведення господарства.

Значний внесок у теорію обґрунтування органічного землеробства здійснив також Масанобу Фукуока, який у 50-х роках ХХ ст. повністю відмовився від будь-якої штучної обробки землі. Свій метод він описав у праці “Революція однієї соломинки” [3], де визначено чотири принципи натурального землеробства, серед яких – відмова від розпушування або перекидання ґрунту, від хімічних добрив чи приготовленого компосту, від прополки шляхом оранки чи обробки гербіцидами, а також від хімічних засобів захисту.

Вважається, що у Європі основи органічного шляху розвитку заклали І.Гете та Р.Штайнер. Так, Гете першим сформулював закони органіки та характерні їй методи пізнання, а Штайнер, розширивши цю концепцію, 1924 р. виклав її у доступній формі для практикуючого фермера (селянина), у роботі “Духовнонаукові основи процвітання сільського господарства” [5]. Застосування та розвиток їхніх ідей сприяв появі такого виду органічного господарювання, як біодинаміка, що виник на основі дослідження процесів життєдіяльності та відповідних їм законів.

Основною метою органічного сільського господарства вважається оптимізація показників здоров’я населення та продуктивності взаємозалежних природних систем – ґрунтового життя, рослин, тварин та людей. Водночас методи ведення органічного землеробства сприяють розвитку у селянина (або фермера) почуття відповідальності щодо “живого організму ґрунту”. На сьогодні це фактично єдиний крок, який можна зробити у напрямі оздоровлення світових сільськогосподарських відносин.

Першим результатом органічного господарювання стає свідомо внутрішня та зовнішня перебудова стилю аграрного мислення. Відповідно, якщо раніше селянин був носієм інстинктивної традиції, то сьогодні він є носієм свідомого знання. Слід також зазначити, що органічне землеробство не є поверненням до застарілих форм господарювання, а навпаки, являє собою його розвиток на якісно новому, науково обґрунтованому рівні. Доведено також, що органічне сільське господарство впливає на природні ресурси, зберігаючи гармонійне співвідношення людської діяльності із навколишнім середовищем, незважаючи на господарські кризи, перевиробництво та природні катастрофи.

На Заході ще у 70-х роках ХХ ст. під гаслом “Назад до природи” почався стрімкий розвиток індустрії органічної продукції, який характеризувало передусім шанобливе ставлення до традицій, що і сприяло виникненню такого поняття, як “органічне землеробство”. Представниками теорії ековиробництва і сьогодні підтримуються такі способи ведення сільського господарства, якими користувалися наші предки до винаходу хімічних добрив і пестицидів (не говорячи про генну інженерію).

Починаючи із кінця 80-х років, ідеї органічного виробництва віднаходять розуміння і підтримку на рівні правлячих кіл світових держав. У сучасній Європі біодинаміка набула популярності у таких країнах, як Німеччина, Велика Британія, Швейцарія, Данія та Нідерланди. Упродовж останніх років тільки у країнах ЄС кількість органічних господарств зростає більш як у 20 разів, а за подальшого розвитку екологічного сільського господарювання світовий ринок його продукції до 2020 р. може сягнути 200–250 млрд долларів [13, 5], якщо не буде катаклізмів світового масштабу. Однак поширення цієї практики впроваджувалося досить повільними темпами. Адже усвідомлений перехід на методи біологічного землеробства вимагає значно уважнішого та вдумливого, порівняно із традиційними для західного світу сільськогосподарськими практиками, ставлення до природи.

Сьогодні визнано, що сталість розвитку агропромислового комплексу як однієї із найважливіших складових економічної системи багато в чому визначає характер функціонування економіки держави загалом. Забезпечення ж сталого розвитку економіки сільського господарства та сільських територій вимагає формування нового типу економічної, зокрема аграрної, діяльності. Адже саме сталий розвиток сільських територій забезпечує підвищення ефективності сільської економіки та поліпшення якості життя сільського населення, підтримку екологічної рівноваги, збереження і відновлення ландшафту сільської місцевості. Саме тому сталий розвиток аграрного сектору відіграє таку важливу роль у процесі врівноваження економічної, екологічної та соціальної системи господарського комплексу.

Подолання негативних тенденцій у сільськогосподарській галузі сьогодні залежить від розв'язання проблеми сталості сільського виробництва, яка зумовлює ефективне функціонування та розвиток продовольчого комплексу у регіонах, рівень та якість життя не лише сільського, а й міського населення. Тому вирішення сільськогосподарської кризи стає духовною потребою сучасності, оскільки її вирішення залежить не від природних умов, а передусім від людини.

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку сільського господарства вважається забезпечення умов сталого розвитку агропромислового комплексу. Основою його довгострокової перспективи має стати формування ефективного, конкурентоспроможного та екологічно безпечного агропромислового виробництва, придатного для забезпечення необхідних умов продовольчої безпеки країни. Адже саме продовольча сфера як сфера виробництва, що користується максимальним попитом, відіграє особливу роль у фінансовій системі країни.

Відповідно одним із ключових елементів вирішення завдань сталого розвитку в Україні є продовольча проблема. З погляду основних положень концепції сталого розвитку її вирішення доцільно розглядати, по-перше, із позицій оптимізації структури споживання, і, по-друге, з погляду дотримання умов запобігання деградації ґрунтового покриву, який втрачає свою природну цілісність, оскільки родючість ґрунтів та продуктивність сільськогосподарських угідь є основними чинниками підвищення випуску сільськогосподарської продукції та економії матеріальних витрат.

Досвід вітчизняних господарств, що вирощують екологічно чисту продукцію, засвідчив, що “застосовувані ними ґрунтозахисні технології порівняно з конвенційними потребують втричі менше часу на обробіток ґрунту, в 2–3 рази менше пального, у 10 разів – мінеральних добрив” [7, 627], а “врожайність за мінімальної обробки ґрунтів можна підвищити в 1,5–2 рази” [8, 82]. Це свідчить про доцільність перегляду стратегії сільськогосподарського виробництва, тобто світоглядної переорієнтації фермера на органічне землеробство (яке до ери хімізації та інтенсифікації було єдиним способом виробництва продукції), а споживача – на органічну продукцію, вироблення якої орієнтується на використання адаптативного потенціалу біосистем, можливості введення в аграрний процес якісно нових екологічних чинників.

З року в рік зростає зацікавленість споживачів у продукції, яка вирощена за органічними технологіями, що дають змогу вирощувати сільськогосподарську продукцію з максимальним вмістом корисних живильних речовин без застосування шкідливих хімічних сполук. Споживання овочевої продукції, вирощеної, переробленої і виготовленої за органічними технологіями, отримало широке застосування у США, Канаді, Австралії, Японії та інших країнах світу.

Існують також деякі термінологічні відмінності щодо визначення поняття органічного землеробства. Так, в англійських країнах Європейського Союзу офіційно прийнятий термін “органічне землеробство” (Organic Farming), у Франції, Італії, Португалії та країнах Бенілюксу використовується термін “біологічне землеробство” (Biological Farming), а у Данії, Німеччині та іспаномовних країнах – “екологічне землеробство” (Ecological Farming).

Здебільшого органічне землеробство розглядається як система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, що базується на мінімальному використанні штучної сировини та матеріалів, а також агротехнічних прийомів, що сприяють відновленню, підтримці та поліпшенню екологічної гармонії. За визначенням Міжнародної федерації з розвитку органічного землеробства (IFOAM), останнє об'єднує всі сільськогосподарські системи, що підтримують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції.

У наш час біодинамічні господарства успішно розвиваються майже в усіх країнах світу. Адже біологічне землеробство різко зменшує забруднення навколишнього середовища, відновлюючи та прирощуючи плодючість ґрунтів. Отже, продиктована сучасними економічними умовами зміна ставлення до природи має підготувати соціальну та психологічну основу для її поширення на рівні масової свідомості для забезпечення умов переходу до нового

стилю земельного господарювання, оскільки зберігаюче землеробство [9] передбачає не лише нові технології, а й новий стиль життя суспільства.

В Україні вживання вирощених за органічними технологіями продуктів та овочів також може стати важливим стимулом для оздоровлення жителів не лише великих міст, а й сільського населення. Сьогодні з огляду на міжнародний статус України як зони “екологічного лиха” (за сучасними даними на сьогодні в Україні залишилося лише 6 відсотків екологічно чистої території [10, 1], хоча ще в 2002 р. екологічно чисті території становили 15 відсотків [11, 10–11] загальної площі) безальтернативним шляхом виходу агросфери України із системної кризи стає перехід на засади сталого розвитку та вирощування екологічно чистої продукції.

Однак забезпечення необхідних для органічного ведення сільського господарства умов виникає необхідність звернення до ґрунтозахисних технологій. Це означає, що сільськогосподарські товаровиробники України починають практикувати ресурсозберігаюче землеробство і на перший план виступає завдання збереження та підтримки якості ґрунту як основи землекористування.

Не слід також забувати про людський фактор, а саме про психологію селянина, який вже звик до традиційних методів обробки ґрунту, а також про те, що економічна віддача від впровадження нових технологій відчуватиметься не відразу. Перехід до технології органічного виробництва вимагає відповідних затрат принаймні у перші два роки. Відповідно перед аграріями сьогодні постало завдання отримання високих врожаїв за максимального збереження родючості ґрунтів і мінімальних затрат, і це дає змогу досягти система зберігаючого землекористування [9, 36].

Тому важливо, щоб спеціалісти кожного господарства самостійно, із урахуванням локальних умов, обирали оптимальну та найменш витратну технологію обробки ґрунту – чи то найновіші іноземні розробки, чи перевірені десятиліттями вітчизняні методики. Таким чином, виникає необхідність у організації навчання та перепідготовки спеціалістів. Водночас при розробці тієї чи іншої технології слід враховувати і географічну та кліматичну специфіку і особливості ґрунтів різних регіонів країни.

Водночас вітчизняні аналітики, спираючись на детальні розрахунки, заявляють, що саме сільське господарство є сферою потенційно найважливішого довгострокового стратегічного потенціалу України. У перспективі цей потенціал даватиме змогу забезпечити не лише власні потреби в основних продуктах харчування, а й успішно конкурувати на світових продовольчих ринках.

Сьогодні в Україні склалася досить цікава ситуація із органічним фермерством. Справа в тому, що проект Закону України “Про органічне виробництво” [12] був прийнятий за основу лише 25 травня 2007 р., коли ж його буде прийнято як закон спрогнозувати важко. Цей факт свідчить про відсутність підтримки органічних виробників державою, зокрема про непідтвердженість статусу їх продукції на внутрішньому ринку. Хоча, незважаючи на це, галузь розвивається досить динамічно.

Отже, органічне землеробство як основа сталого розвитку агрокомплексу набуває сьогодні надзвичайної актуальності і формує підстави обґрунтування головних напрямів та засад розвитку сільського господарства. Відповідно перехід до сталого розвитку в аграрному секторі зумовлюється сучасними екологічними умовами та світовими тенденціями їх розвитку, і тому поступово впроваджується не лише на локальному, а й на глобальному, цивілізаційному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браун Лестер Р. Вызов нового столетия // http://www.ecology.donbass.com/pages/publ/lester_broun.htm
2. Оленьев В.В., Федотов А.П. Глобалистика на пороге XXI века // Вопросы философии. – 2003. – № 4.
3. Масанобу Фукуока. Революция одной соломинки // <http://ketu.centrale.ru/poselenie/revolution.php#9>

4. За Р. Штайнером, біодинамічне землеробство є методом ведення сільськогосподарського виробництва, що ґрунтується на сприйнятті ферми як живої системи, що взаємодіє із навколишнім середовищем, сприяючи оздоровленню ґрунтів та виробництву екологічно чистих продуктів харчування.
5. *Штайнер Р.* Духовно научные основы процветания сельского хозяйства. – Калуга, 1995.
6. *Стариков И.* Перспективное направление агропроизводства России // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – № 1.
7. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві. – К., 1998.
8. *Волошка В.* Мінімізація витрат за повного дотримання агротехнологій // Пропозиція. – 2003. – №8/9.
9. *Мартинс В.* Система сберегающего земледелия // Экономика сельского хозяйства России. – 2005. – № 1.
- 10.Обзор. – 2007. – 15 серпня.
- 11.*Волошин В., Трегобчук В.* Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України // Регіональна економіка. – 2002. – № 1.
- 12.Закон України “Про органічне виробництво” № 3446 від 25 травня 2007 р.